

## HOREZM TÜRKÇESİ İLE YAPILAN KUR'ÂN TERCÜMELERİNDEN MEŞHED NÜSHASI ÜZERİNE İLK BİLGİLER - I

Yaşar ŞİMŞEK\*

Osman Fikri SERTKAYA\*\*

### Öz

Türklerde ilk çeviri faaliyetleri din değiştiren Uygurlarda görülür. Uygur çeviri külliyyatının büyük bir bölümünü dinî içerikli eserlerin oluşturduğu bilinmektedir. Eserlerin içeriğinin dinî olması din değiştiren bir toplumun artık mensubu olduğu muhiti anlama ve o dinin gerekliliklerini yerine getirme zaruretinden doğmuştur. Müslüman Türklerde ise bilinen ilk tercüme aynı zarureten doğmuş kutsal kitap Kur'ân-ı Kerim'in tercümeleridir. Kur'ân'ın Türkçeye yapılan ilk tercüme Doğu Türkçesi ile muhtemelen 13. - 14. yüzyıllarda Arapça orijinal metnin hemen altına satırası / satıraltı denen yöntemle yapılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in Doğu Türkçesine yapılan satırası / satıraltı tercüme Rylands, TIEM 73, Özbekistan ve Süleymaniye nüshaları üzerine Türkiye'de ve yurt dışında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Türk dilinin tarihî gelişim seyrinde mühim yer tutan bu satırası / satıraltı tercüme bilinmemekteydi. Bu makalede İran-Meşhed'de Âstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi 293 numarada kayıtlı, 645 varaklık (1290 sayfa) eksik bir tercüme olan eser hakkında ilk bilgiler verilmeye çalışılacak, eserin Horezm Türkçesi ile yazıldığı ses ve şekil bilgisi özelliklerinden hareketle gösterilecektir.

**Anahtar Sözcükler:** Kur'ân-ı Kerim, Kur'ân Tercümesi, Doğu Türkçesi, Satırası Kur'ân Tercüme.

### PRELIMINARY INFORMATION ABOUT MESHEH MANUSCRIPT, THE HOREZM TURKISH QUR'AN TRANSLATION - I

#### Abstract

The first translation activities among the Turks are seen in Uighurs who had changed their religion. The major part of the Uighur corpus of translations is known to consist of religion based works. That the contents of the works were religious, was a necessity for a community which had changed its religion and wished to understand the new environment and perform the rules of the religion they accepted. The first known translations of Muslim Turks are the translations of the holy book, the Qur'an, which was an outcome of the same necessity. The first translations of the Qur'an in Turkish, were made in interlinear method, under the original Arabic text, in the eastern Turkish of 13.-14. centuries. Various studies have been made in Turkey and abroad on the copies of TIEM 73, Rylands, Uzbekistan and Süleymaniye which are the interlinear translations of Qur'an's Eastern Turkish version. For a long time no other interlinear translation was known except these interlinear translations which have an important impact on the development process of Turkish language. In this essay, preliminary information will be given about this defective translation of 1290 pages

\* Arş. Gör.; Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, [ysimsek55@gmail.com](mailto:ysimsek55@gmail.com).

\*\* Prof. Dr.; Emekli Öğretim Üyesi, [ofsertkaya@mynet.com](mailto:ofsertkaya@mynet.com).

which is registered as number 293, at Āstan-i Quds-i Razavi library in Meshed-Iran; phonological and morphological peculiarities will be provided to stress that the translation is in Horezmian Turkish.

**Keywords:** Qur'an-ı Kerim, Qur'an Translation, Eastern Turkish, Interlinear Qur'an Translations.

### Ø. Giriş:

Tarih boyunca Gök-Tanrı, Manihaizm, Budizm, Hristiyanlık, Musevilik inançlarını benimseyen Türkler Türkistan bölgesinde İslamiyet'in yayılması ile yavaş yavaş bu dine ilgi göstermiş, Karahanlı hükümdarlarının İslamiyet'i resmî din olarak benimsemesinin ardından kitleler hâlinde İslam dininin mensubu hâline gelmeye başlamıştır. Yeni tanıştıkları bu dinin gerekliliklerini yerine getirip İslamiyet'i anlamaları için de kutsal kitap Kur'ân'ın tercümesine ihtiyaç duymuşlardır. Karahanlılar Dönemi'nde başlayan tercüme faaliyetleri Anadolu'ya yerleşen Türklerce devam ettirilmiş, bugün elimize pek çok kütüphanede muhafaza edilen çeşitli Kur'ân tercümelemleri ulaşmıştır.

Türklerde ilk kez Uygurlarca başlatılan çeviri faaliyetleri, onların mensubu olmaya başladıkları dinî çevreyi daha iyi anlamalarının tek yolu olarak ortaya çıkmış ve pek çok dinî içerikli eser günümüze ulaşmıştır. Müslüman Karahanlılarda ise çeviri faaliyetlerinin, bugün için, kutsal kitap Kur'ân-ı Kerim'in tercümelerinden ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Bu tercümelerin önemi elbette ilk olmalarında ve İslamiyet ile henüz tanıştıkları yüzyıllarda Türklerin İslam algısını anlamasına yardımcı olmalarından gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in Türkçeye yapılan tercümeleri satıraltı / satırarası ve tefsirî olmak üzere iki yöntemle yapılmıştır. Doğu Türkçesi satırarası tercüme sayısı, bugün için, beştir. Türk-İslam Eserleri Müzesi 73 numarada kayıtlı olan nüsha<sup>1</sup>, İngiltere'de Manchester John Rylands Kitaplığı Arapça Yazmalar bölümü 25-3821 numarada kayıtlı olan nüsha<sup>2</sup>, Özbekistan İlimler Akademisi El-Biruni Şarksinaslık Enstitüsü 2008 numarada kayıtlı olan nüsha<sup>3</sup>, Süleymaniye

<sup>1</sup> KÖK, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2). Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; ÜNLÜ, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM <73> 235v/3-450r/7). Giriş-İnceleme-Metin-Analitik Dizin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Her iki çalışmanın tenkidi için bk. SERTKAYA, O. F. (2013). Yüksek Lisans Tezi, Doktora Tezi ve Doçentlik Tezi üzerine bazı görüşler. *Makaleler 2 Seçme Araştırma ve İncelemeler*, İstanbul: Çantay Yayınları.164-201.

<sup>2</sup> ATA, A. (2004). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Tanıtması için bk. SERTKAYA, O. F. (2007). Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Yayını Üzerine Bazı Görüşler. Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 17, 319-334; SERTKAYA, O. F. (2013). Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Yayını Üzerine Bazı Görüşler. *Makaleler 2 Seçme Araştırma ve İncelemeler*, İstanbul: Çantay Yayınları. 124-139.

<sup>3</sup> ÜŞENMEZ, E. (2010). *Eski Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini)*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; ÜŞENMEZ, E. (2013). *Eski Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası. Satır Arası Türkçe-Farsça Tercüme Tıpkıbasım*. İstanbul; ÜŞENMEZ, E. (2013). *Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası. Satır Arası Türkçe-Farsça Tercüme (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini - Tıpkıbasım)*. İstanbul.

Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii 2 numarada kayıtlı olan nüsha<sup>4</sup> üzerine Türkiye’de ve yurt dışında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu satıraltı / satırarası tercümelerin yanında Anonim Tefsir, Yakup Çerhî Tefsiri, Topkapı Sarayı III. Ahmet Nüshası gibi üç tefsirî yazma da Doğu Türkçesi özellikleri göstermektedir. Tefsirî tercüme eserinin söz dizimi özelliklerini görebilmemiz bakımından fayda sağlarken satırarası tercüme Türkçe söz dizimi özellikleri görülmemektedir. Bu durum bir handicap olarak görülse de satırarası tercüme Arapça kelimelere verilen karşılıkları net olarak görebildiğimiz için eşsizdirler.

Aşağıdaki çalışma Meşhed Nüshasının değişik yerlerinden elde edilen 10 sahifelik metne dayanılarak yapılan bir çalışmadır.

### 1. Nüshanın Tavsifi:

İran’da, Āstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesinde 293 numarada kayıtlı olan 645 varaklık (1290 sayfa) eksik bir tercüme olan eser, Geç Karahanlı-Erken Horezm Türkçesi özellikleri göstermekte olup hem satıraltı / satırarası hem de tefsir usulüyle yazılmıştır. Tefsir kısımları âyetlerin açıklamaları ile bazı hikâyelerden oluşmaktadır. Hikâyelerin kaynakları başlı başına bir çalışma konusudur. Bu yönüyle diğer Doğu Türkçesi Kur’ân tercümelerinden ayrılan eser, nohut renginde süslü ahar kâğıda nesih ve nestalik hatlıdır. Eserin iki açılış sayfasında karşılıklı şekilde tezhibli ve murassa iki minyatür bulunmakta, sûre isimleri lacivert renkte sarı zemin üzerine ve tercümede kırmızıyla, yapraklar sarı renkte yazıyla ve ipe cetvelli, âyet araları murassa yıldızlı, haşiye işaretleri turuncudur. Eserin tefsirî bölümleri 12 veya 13, satıraltı / satırarası tercüme bölümleri 14 (7 orijinal metin + 7 tercüme) satırdır. Zaman zaman satıraltı / satırarası tercüme bölümlerinde satır usulünden vazgeçildiği, satırların alt alta toplandığı da görülmektedir. Metinde siyah, başlıklarda çoğunlukla kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Metin aralarında hat sanatıyla yapılmış süslemeli başlıklar da yer almaktadır. Cetvel ölçüsü 9 x 18, yaprak ölçüsü 15 x 25’dir. Cildin dış tarafında gül yağlı ve kırmızı zemin üzerine sarı üzüm salkımı deseni bulunmaktadır. Kapağın içi timacdır. Sayfaların sağ ve sol kenarlarında yer yer yeşil, lacivert ve sarı mürekkep ile çizilmiş desenler bulunmaktadır. Eserde 1281 tarihli vakıf kaydı vardır. John Rylands Nüshasında da gördüğümüz el-hurufu’l-mukatta‘a açıklamaları Meşhed Nüshasında da görülmektedir<sup>5</sup>.

<sup>4</sup> SAĞOL, G. (1993, 1995, 1996, 1999). *An Inter-Linear Translation of the Qur’an Into Khwarazm Turkish. Introduction, Text, Glossary and Facsimile*. Part I: Introduction and Text, Harvard. XL+369 s.; Part II: Glossary. Harvard. XXIII + 310 s.; Part III: Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No. 2; Section One: 1b-300b. Harvard. 229s.; Section Two: 301a-587b. Harvard. Çalışmanın tenkidi için bk. SERTKAYA, O. F. (2013). Kur’an tercümesinin Horezmce nüshası yayımı üzerine bazı düzeltmeler. *Makaleler 2 Seçme Araştırma ve İncelemeler*, İstanbul: Çantay Yayınları. 140-163.

<sup>5</sup> Buradaki bilgilerin bir kısmı Muhammed Asaf Fıkrat tarafından Farsça olarak hazırlanan *A Catalogue of the Manuscripts of The Holy Quran In Translation Preserved In The Library of Āstan-i Quds-i Razavi*, Āstan-i Quds

## 2. Nüşanın Ketebe Kaydı:

Eserin istinsah tarihi ile müstensihin adı yazmanın sonundaki üç satırlık ketebe kaydında üstte siyah mürekkeple Arapça ve satır altında da kırmızı mürekkeple Horezm Türkçesinde yazılmıştır. Bu kaydın üstünde *min el-ḳur'ānū'l-mecīd ve'l-furḳānū'l-ḥamīd* yazılıdır.



<sup>1</sup>ferāḡa min ibtilāi tahrīri hāze'd-defteri el-āḡīri ve'l-vāzīḡı ve't-tercemeti ve't-tefsīri bi yedi'l-'abdi'l-faḡīri ilā'llahī'l-ḡanī el-ḡabīri muḡammed bin <sup>2</sup>şeyḡ yūsuf el-ebāriyy yu'rafu beyne'l-eşḡābi bi-seyyidi'l-ḡattāt ba'de mu'enin 'azāmin ve 'azābin elīmin bi-sebebi'n-naḡli mine'l-musevvedeti's-seḡīmi <sup>3</sup>ve'n-nuşḡati'l-'aḡīmi ve şuḡḡiha bi-ḡad-ri'l-vus'ı ve'lā-ımkāni fī envāi'l-lisānī bi-'avni'l-melikı'd-deyyāni fī'l-yevmi'l-'āşiri min şehri şa'bān senete seb'in ve şelāşine ve sebi'mie.

[= Açık tercümesi, tefsiri olan bu son defterin tahriri (yazımı) zengin Allah'a muhtaç kul olan Şeyh Yûsuf el-Ebâriyy oğlu Muhammed -ki bu zat arkadaşları arasında Seyyidi'l-Hattat diye tanınır- eliyle eski ve hatalı bir müsveddeden büyük zahmetler sonucu nakledilmiş, elden geldiği kadar çeşitli dillerde düzeltilmiştir. İstinsahı (ferâḡı) Allah'ın yardımıyla 10 Şaban 737 günü sona erdi.]

Arapça fī envāi'l-lisānī bi-'avni'l-melikı'd-deyyāni fī'l-yevmi'l-'āşiri min şehri şa'bān senete seb'in ve şelāşine ve sebi'mie kaydının altında kırmızı mürekkep ve Horezm Türkçesi ile şu Türkçe kayıt yer almaktadır: *türtlüḡ tıl <türkçe>lerde erkligler erkligi [yārī bi]rmeki birle şa'bān ay-nunḡ onunḡ küninde kim yıl-ı târīḡ yiti yüz taḡı otuz yiti-de turur erdi.*

Bu kayda göre yazma Seyyidi'l-Hattāt unvanlı Şeyh Yûsuf el-Ebâriyy oğlu Muhammed tarafından kaleme alınmış ve Hicrî 10 Şa'bân 737 miladi 14 Mart 1337 Cuma günü

Library Publications No. 10 adlı kitapta da bulunmaktadır. Kitapta ayrıca eserden bir sayfa görüntüye de yer verilmektedir (bk. s. 338-339).

<sup>6</sup> tıl "dil, lisan" kelimesinin altına **Türkçe** açıklaması yapılmıştır. Bu açıklama ile Türk lehçeleri kastedilmiş olmalıdır.

tamamlanmıştır. Bu tarihe göre Meşhed Nüshasının 14. yüzyılın ilk yarısında TIEM 73’de kayıtlı yazmadan üç - dört yıl sonra kaleme alındığı anlaşılmaktadır.<sup>7</sup>

Esere, Şadi Aydın tarafından hazırlanan *İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu’nda*<sup>8</sup> yer verilmemiştir.

Türkiye’de, ilk kez Osman Fikri Sertkaya tarafından *Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası) Yayımı Üzerine Bazı Görüşler*<sup>9</sup> adlı makalesinde eserin varlığı bildirilmiş, ancak eser hakkında herhangi bir bilgi verilmemiş, bu Kur’ân tercümesi üzerinde bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

### 3. Nüshanın Özellikleri:

Meşhed Nüshası Doğu Türkçesi ile olan diğer Kur’ân çevirilerinden farklı olarak hem satırlı / satırsız Kur’ân çevirisini hem de Kur’ân tefsirini ve hikâyelerini ihtiva etmesi ile kendi türünün tek örneği olmak vasfını taşımaktadır. Meşhed nüshasının satırlı / satırsız çevirisi diğer satırlı / satırsız çevirilerden farklı olarak verilen çeviriyi de notlamıştır. Şöyle ki: Sad sûresinin tefsiri *şad sûresinin tercemesi bu turur* cümlesi ile başlar. Ancak bu satırın altında *ya ‘nî tilmaçısı ya ‘nî bir tildin tağı bir tilge bildürgüçi turur* açıklaması yapılır. Ez-zümer sûresinin 73.-75 âyetlerinin satır altı tercümesinde *selâm seninğ öze* ibaresinde *selâm* kelimesinin altında *ya ‘nî esenlik; hōş bolduñız* ibaresinin altında *ya ‘nî arığ bolduñız; yirni orun tutar biz* cümlesinde *yirni* kelimesinin altında *ya ‘nî uçmağ yirni (= cenneti); tesbîh kılurlar* ibaresinin altında *ya ‘nî subhānallah subhānallah ayturlar* açıklaması yapılmıştır. Yapılan birçok açıklamada *ya ‘nî* kelimesi kullanılmamıştır. Dolayısıyla Meşhed Nüshasını transkripsiyonlarken çevirinin açıklamalarını dipnot olarak vermek gerekir.

### 4. Nüshanın Dili:

Meşhed Nüshasının dili Çağatay Türkçesi değil, Geç Karahanlı - Erken Horezm Türkçesidir. Bu görüşü şu örneklerle destekleyebiliriz:

1. Sadece Karahanlı Türkçesinde (*bk. Atebetü’l-hakayık*, CLXIX’da verilen Ankara İl Halk Kütüphanesi yazmaları, No 324, s. 154b’de) geçen ve *sekiz on*’dan gelişen **sekson** (> *seksen*) ve *tokuz on*’dan gelişen **tokson** (> *doksan*) kelimelerinin kullanılışı;

<sup>7</sup> DAĞLI, Y. ve ÜÇER, C. (1997). *Tarih Çevirme Kılavuzu*, III. Cilt. Ankara. s. 289.

<sup>8</sup> AYDIN, Ş. (2008). *İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu*. İstanbul: Timaş Yayınları.

<sup>9</sup> SERTKAYA, O. F. (2007). Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası) Yayımı Üzerine Bazı Görüşler. Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 17, 319-334; SERTKAYA, O. F. (2013). Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası) Yayımı Üzerine Bazı Görüşler. *Makaleler 2 Seçme Araştırma ve İncelemeler*, İstanbul: Çantay Yayınları. 124-139.

2. Sadece Karahanlı Türkçesi Kur'ân Tercümesi (TİEM 73'te) geçen *andağ kalı* şeklinin kullanılışı;<sup>10</sup>

3. Eski Türkçe'nin Göktürk ve Uygur Türkçesi metinlerinde *d*  $\rightarrow$  ile geçen ünsüz yerine Karahanlı ve Horezm Türkçelerinde *d*  $\rightarrow$  yerine görülen *z*  $\rightarrow$  ünsüzünün kullanılışı. Metindeki 12 kelimedede bu ünsüz Horezm Türkçesinin tipik özelliği olan *z*  $\rightarrow$  harfi ile geçmektedir. Bu kelimeler şunlardır: *aзақ* < *adağ* “ayak”, *aızın* < *adin* “başka”, *bozın* < *bodun* “halk”, *ezgü* < *edgü* “güzel > iyi”, *ızmağ* < *idmağ* “göndermek”, *ızmış* < *idmiş* “göndermiş”, *izi* < *idi* “Rab”, *kozi* < *kozi* “kuzu, koyunun yavrusu”, *kuzug* < *quduğ* “kuyu”, *özrind* < *i* “seçkin”, *özür* < *ödür* “seçmek”, *yāz* < *yād* “yabancı”.

4. Eski Türkçenin Göktürk ve Uygur Türkçesi metinlerinde geçen kelime içi */b/* ünsüzünün üç noktalı fe ile ifade edilen */w/* olması; ve bazan da */ff/* ile ifade edilmesi;

5. Eski Türkçe devresinden beri görülen *b*  $\rightarrow$  *m*- genizleşmesinin eserde çok sık görülmesi;

6. *Kutadgu Bilig'* de de görüldüğü üzere kalın veya ince sıralı Türkçe kelimelerin, *sad* ve *sin* ayrımı olmaksızın, *sin* ile yazılması;

7. Geniz n'sinin *nun* ve *kef* ile yazılması;

8. *c / ç* ve *b / p* seslerinin sistemli bir şekilde ayrılarak *ç* ve *p* seslerinin üç nokta ile yazılması. (Göktürkçede *küpe yaruğ* metinde *kübe yarığ*)

8. Karahanlı Türkçesinde daha çok geniş zamanın olumsuz şeklinde görülen *-z ~ -s* değişmesinin çok sık görülmesi;

9. Eski Türkçe devresinde görülen iç ve son sesdeki */g, g/* ünsüzünün korunması;

10. Akkuzatif hâli ekinin *+nI* olması;

11. Ablatif hâli ekinin *+dın/+din* olması;

12. Eserde *yaraşmaslık*, *hicāzlik*, *bağışladük*, *medīneliğ* gibi kelimelerde görülen önlük-artlık uyumunun tam olmaması;

13. Harezmi Türkçesinde “-(y)*ınca* / -(y)*ince*” anlamında sıkça kullanılan *-dı erse* / *-di erse* yapısının görülmesi;

<sup>10</sup> SERTKAYA, O. F. (2007). Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Yayımı Üzerine Bazı Görüşler. Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 17, 319-334; SERTKAYA, O. F. (2013). Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Yayımı Üzerine Bazı Görüşler. *Makaleler 2 Seçme Araştırma ve İncelemeler*, İstanbul: Çantay Yayınları. 124-139. s. 137. **ançaklı** maddesi.

14. Gelecek zaman çekiminin *-ğay/-gey*, *-ğa/-ge* ve gereklilik çekiminde de kullanılan *-gu/-gü* ile yapılması;

15. *bol-* yardımcı fiilinin varlığı.

Eserde Harezmi Türkçesinde sıklıkla kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler az bir yekûn tutmaktadır. Eserin söz varlığının çok büyük bir bölümünü Türkçe kelimeler oluşturmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi ile yazılan Kur'ân tercümelerinde Arapça / Farsça + Türkçe şeklinde kurulmuş ikilemeler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu tarzda ikilemeler bugün dahi kullanılmaktadır: hasta sökel / hasta sayru gibi. Meşhed Nüshasında ise bu tarz ikilemelerin yerine Türkçe veya bazen Arapça / Farsça bir sözcük için tercümenin hemen altına eş anlamlı kelimelerin yazıldığını görmekteyiz. Meşhed Nüshası, Türklerin İslâmî terimlerle ilkin tanıştığı yıllarda yazılmış olmalıdır. Zira eserde Eski Uygur Türkçesi'nde sıklıkla kullanılan kelimelerin hemen altına Arapça ve Farsça karşılıkları yazılmıştır. Bu yolla İslâmî terimlerin öğretilmesi amaçlanmış olmalıdır. Bunun dışında eserde bazen Türkçe kelimelerin eş anlamlılarının yazıldığına da rastlanmaktadır. Bu durum ise farklı Türk boylarının bir kavram için Türkçe farklı kelimeler kullanması ile alakalı olmalıdır. Buna en güzel örnek *tanrı* kelimesinin hem *tengri* hem *tangrı* şeklinde yazılmasıdır. Asıl çeviri Horezm Türkçesiyledir. Yani tercümede uygulanan yöntem *Arapça orijinal metin > Horezm Türkçesine tercüme > Tercümenin farklı Türk boylarınca anlaşılması için eklenen açıklama / kelimeler* şeklindedir. Açıklama için eklenen kelimelerin daha sonra eklenmediği, metnin orijinalinde olduğu anlaşılmaktadır. Eser, bütün Türk boylarının söz varlığını kapsadığı için yeni bir *Dîvânu Lugâti't-Türk* gibidir.

##### 5. Söz Varlığından Örnekler:



şad sūresi-niñ tercemesi bu turur

ya'nī tilmaçısı turur

ya'nī bir tildin taqı bir tilge bildürgüçi turur



**li'l-‘ālemīne**

‘ālem-larğa, cihāndakilerge, ajundağı-larğa



**zıkr**

zıkr turur, pend turur, ögüt turur



**cennāt**

‘adn būsānları

ikāmet, ırgu, mengü

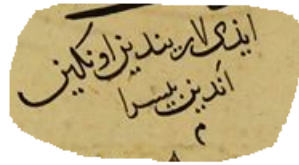




... zu bi rabbi'n-nās

kişilerinĭ izisiñge

halk, ademī, yañgluĭ



izilerindin öñgin

[izilerindin] andın bisre



bi'l-ħaqq

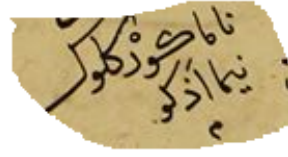
rāstlıq birle

çın könilik birle



hoş boldıñız

ya'ni arıĭ bolduñguz



## neme körklüg

nime ezgü

abañg “eğer, şayet”	<b>ajun</b> “dünya, âlem”	<b>anut-</b> “hazırlamak”	<b>arsıktur-</b> “aldatmak”
<b>aş-</b> “yükselmek”	<b>aşnu</b> “önce”	<b>bağırsak</b> “merhametli”	<b>barça</b> “bütün”
<b>bay</b> “zengin”	<b>beküt-</b> “sağlamlaştırmak”	<b>bildürğüçi</b> “tercüme”	<b>bozun</b> “halk”
<b>bulğa-</b> “yaşlanmak”	<b>burun</b> “önce”	<b>bügi</b> “büyü”	<b>çın</b> “doğru”
<b>çınuktur-</b> “doğru hâle getirmek”	<b>çoğlaş-</b> “husumet kılmak”	<b>ezgü</b> “güzel, iyi”	<b>elîg</b> “el”
<b>igît-</b> “rızk vermek”	<b>iglik</b> “hastalık”	<b>irük eksük</b> “artık eksik”	<b>işkıbey</b> “perhizli”
<b>izi</b> “tanrı”	<b>kıkır-</b> “çağırarak, bağırarak”	<b>kın</b> “azap”	<b>kirtin-</b> “kıskanmak”
<b>kol-</b> “istemek”	<b>köp</b> “çok”	<b>miñ</b> “1000”	<b>muyan</b> “sevap”
<b>ögir</b> “topluluk”	<b>öñgin</b> “başka”	<b>örtül-</b> “saklamak”	<b>sınık-</b> “dağıtmak, kırmak”
<b>sizik</b> “şüphe”	<b>soyurkağan</b> “rahmet veren”	<b>tamuğ</b> “cehennem”	<b>tañ tañsuğ</b> “acayip”
<b>tañla-</b> “şaşırmak”	<b>tapunğu</b> “hizmet etme”	<b>teg</b> “gibi”	<b>telim</b> “çok”
<b>teñri</b> “tanrı”	<b>tılmaç</b> “tercüme”	<b>tımür</b> “demir”	<b>tüftür-</b> “üfleme”
<b>tügün</b> “dügüm”	<b>tüzün erklig izi</b> “mutlak güç sahibi tanrı”	<b>uçmak</b> “cennet”	<b>uluğ</b> “büyük”
<b>üktüş</b> “çok”	<b>ünde-</b> “çağırarak, bağırarak”	<b>ür-</b> “üfleme”	<b>yalavaç</b> “peygamber”
<b>yalğan</b> “yalan”	<b>yalğançı</b> “yalancı”	<b>yarlıg</b> “Kur’ân”	<b>yazuğ</b> “günah”
<b>Yazuğluğ</b> “günahlı”	<b>yilwençi</b> “üfleyen, büyücü”	<b>yokat-</b> “helak etmek”	<b>yokat[t]urğu</b> “batıl ile gerçeği ayırma”
<b>yunğu yer</b> “yıkılacak yer”	<b>yükün-</b> “secde etmek”		

Sonuç olarak üzerinde çalışma yaptığımız bu eserin Geç Karahanlı - Erken Horezm Türkçesi ile 14. yüzyılın ilk yarısında kaleme alındığını söyleyebiliriz. Bu değerli yazma üzerine yapılacak çalışmalar Türk dili ve kültürünün saklı kalan hazinelerinden birisini ortaya çıkarmış olacaktır. Eser, Karahanlı Türkçesinden Harezmi Türkçesine geçişte henüz anlayamadığımız birtakım hususların daha da açık anlaşılmasına yardımcı olabilir. Satırlı / satırsız Kur’ân tercümesi ve tefsirinin bir arada bulunması eserin değerini bir kat daha artırmaktadır.

## 6. İstinsah Hataları:

Metnin imlâsında müstensih'in bazen harf atladığı (*gevher-le<r>*, *özründ<i>* ~ *özründ<ü>*), bazen de ek atladığı (<el>*yasa'*, *sûre-<si>niñ*, *ançası<nı>*) görülmektedir. Müstensih atladığı ekleri bazen kelimenin üzerine yazmış (*'aql-lar eyeleriñge*, *yâ anlarnıñ mu turur*) bazen de unutmuştur.

Bunların dışında müstensih'in yanlış imlâ ile yazdığı kelimeler de vardır. Metinde üç kez geçen ve *nûn+be* noktalama sırasına göre *enbek* şeklinde okunabilen bir kelime görülmektedir. Ancak noktalama sırasını *be+nûn* şeklinde değiştirdiğinizde kelimenin okunuşu *abanğ* şeklini alır. Ez-zümer sûresinin tercümesinde *eger* kelimesinin altında açıklama olarak geçen kelime *abanğ* (< *apanğ*) okunarak “eğer, şayet” şeklinde anlamlandırılırsa, doğru okuma ve anlamlandırma yapılmış olur. Dolayısıyla imlâsı *enbek* okunabilecek şekilde yazılan kelime *abanğ* < *apanğ* şeklinde okunmalıdır.

*boynağulık* olması gereken kelime sehven *bayğalılık* imlâsı ile yazılmıştır.

*tayanğanlar* olması gereken kelimedede de kelimenin harekesinin fetha olması gerekirken esre / kesre olarak konulmuş ve kelime *tıyanğanlar* şeklini almıştır.

*tolum* ~ *tulum* kelimesine de ötre / zamme harekesi yerine fetha konmuş, kelime *talum* şeklini almıştır. Yazmanın tamamını gördüğümüz zaman *boynağulık*, *tayanğanlar*, *tolum* ~ *tulum* kelimelerinin geçtiği diğer yerlerdeki imlâlarına göre daha net okumaların yapılacağı aşikârdır.

## 7. Kelime ve Şekil Açıklamaları:

**taş s(a)y:** *Say* kelimesinin imlâsı *say* ساي olması gerekirken *s(a)y* سى şeklinde yazılmıştır. *krş. kay* قاي yerine *k(a)y* قى imlâsı gibi. Kelimenin Türkçe metinlerde kullanılışı Yenisey yazıtlarından başlar. *Say teg sarığ altunum*. “Kum gibi, çakıl taşı gibi sarı altınım” (E-41). Meşhed Nüshasında sinonim olarak **taş say** şeklinde geçen kelime, Karahanlı Türkçesi metinlerinde, *Kutadgu Bilig*'de **say taş(ı)** şeklinde geçer.

*Kişi köngli tüpsüz tenğiz teg turur / Bilig yinçü sanı tüpinde yatur*

*Tenğizdin çıkarmasa yinçü kişi / Kerek yinçü bolsun kerek say taş*

“İnsan gönlü dipsiz deniz gibidir. / Bilgi inci sayısında dibinde yatar.

Kişi inci(yi) denizden çıkarmaz ise, / ister inci olsun ister çakıl taşı.

**talum:** “Silah, zırh, askerî teçhizat”. Reşid Rahmeti Arat tarafından *Kutadgu Bilig*'de *tolum* şeklinde okunmuştur. (At ile birlikte kullanılışı için bk. KB 474 *bu ay toldı kör at, ton*,

*tulum*.) Buna karşılık TMEN II, 931 ile EDPT 500a’da **tulum** şeklinde okunmuştur. TİEM 73’de kayıtlı Kur’ân tercümesinde “zırh giyimli” (26. Şuara sûresi, 56. âyet: *biz yumkı tulum kezigliler miz*) ve “migfer(lerini) ve zırh(larını)” anlamlarında (4. Nisa sûresi, 102 âyet: *alsunlar yışıklarını tulumlarını*) şeklinde geçmektedir. Meşhed Nüşhasında ise imlâsı ilk hecede fetha ile *talum* تالوم şeklindedir. Kelime nüshadaki diğer örneklerde de *talum* şeklinde geçiyorsa yeni bir kelimedir. Eğer diğer yerlerde *talum* yerine **tulum** şeklinde geçiyorsa *talum* örneğindeki fethanın ötre yerine sehven yazıldığı anlaşılır.

**özründ<i>** < ödründi: “Seçkin”. Kelimenin metinde *özründ* olarak geçen şekli bir istinsah hatası olmalıdır. Paralel şekiller ise DLT ile *Kutadgu Bilig*’de *ödründi* ve *ödründü* şekillerinde geçiyor. Burada kelime sonunda yazılması gereken *i* sesi *yaḥşı* kelmesinin *y*’si ile karışmış olmalıdır. Kelime Hekimoğlu Ali Paşa’daki Horezmce nüshada ise *özründü* şeklinde geçiyor. Metinde *gevherle<r>*, *<el>yasa*’, *sûre<si>niṅg*, *ançası<ni>* şekillerinde eksik harf ve eksik hece yazılışları görülmektedir.

**tyanğınlar:** TİEM’de *tayanığınlar* olarak geçmektedir. Hekimoğlu Ali Paşa’daki Horezmce nüshada ise *tayanğınlar* şeklindedir.

## 8. Meşhed Nüşhasından Örnekler:

### 1. şad sûresinin 1.-12. âyetlerinin satırasası tercümesinden:

**Metin:** <sup>1</sup>*başladım ol izi atı birle kim örtülmüş nimeni açuḡ bilür bağırsaḡ mihribān kim kul-larındın irük<sup>11</sup> eksük tā‘at-ların ḡabūl kılar. ḡabūl kılgan kim yazuḡluḡ-lar yazuḡın örter.* <sup>2</sup>*va‘delerni çın kılgan izi ḡaḡkı<sup>12</sup> yime anıṅ ḡur‘ān atlıḡ yarlıḡı ḡaḡkı. pend<sup>13</sup> turur.* <sup>14</sup> <sup>3</sup>*anlar kim kāfir boldı-lar bayıḡalık<sup>15</sup> içinde taḡı ḡilāf<sup>16</sup> içinde.* <sup>4</sup>*niceni helāk kıldımız,<sup>17</sup> aḡnularındın<sup>18</sup> zamāne kiḡi-lerindin. kıkırdılar<sup>19</sup> taḡı yoḡ ḡaçmaḡ kurtulmaḡ<sup>20</sup> vakti.* <sup>5</sup>*taḡı taṅḡladı-lar ḡaçan kim keldi anlarḡa ḡorḡutḡan yalavaç, anlardın.* <sup>21</sup>*taḡı aydılar<sup>21</sup> kāfirler bu sihr kılgan<sup>22</sup> yalḡançı turur.* <sup>4</sup>*kıldı mu tapuḡuları bir tapuḡu. ḡaḡıḡat üze bu<sup>6</sup> yitiz nirse taṅḡ.<sup>23</sup> taḡı bardılar, uluḡ ḡürmetlig*

<sup>11</sup> artuḡ

<sup>12</sup> teṅṅrilikim ḡaḡkıḡa and (?) atarur men kim va‘delerim-ni rāst tiḡürür men.

<sup>13</sup> öḡüt

<sup>14</sup> yana uluḡ ḡur‘ān atlıḡ yarlıḡım birle ant iḡer men.

<sup>15</sup> ‘izzet

<sup>16</sup> yaraḡmaslık

<sup>17</sup> yoḡat[t]uḡ biz

<sup>18</sup> burunkı ilerüki

<sup>19</sup> ündediler

<sup>20</sup> ḡalāḡ

<sup>21</sup> ayıttı

<sup>22</sup> büḡi itgen

<sup>23</sup> taṅḡsuḡ

*kişiler, anladın<sup>8</sup> kim: barınğ<sup>24</sup> tağı şabr kılnğ<sup>25</sup> tapunğularınğız üze. <sup>10</sup>haķīķat üze bu nirse turur tilenür. eşitmedük<sup>26</sup> muni, <sup>12</sup>soñğ dīn içinde. <sup>27</sup>ermes bu meger yalğan çoşmak. <sup>28</sup> <sup>12</sup>indürüldi mü anınğ üze kitāb<sup>29</sup> bizninğ aramızdın? anlar <sup>2</sup>gümān içinde tururlar meninğ kitābum-dın. <sup>30</sup>tatmayın tururlar <sup>4</sup>‘azābımni. <sup>31</sup>yā<sup>32</sup> bar mu anlarnınğ katında rahmeti hazīneleri <sup>6</sup>bağışlağan ‘azīzlik birgen izi-ninğ. <sup>10</sup>yā anlarnınğ mu turur <sup>8</sup>kök-lerninğ mülki, yirninğ tağı ni kim aralarında. <sup>10</sup>aşsun-lar aşgu yirlerğa, çirigi <sup>12</sup>anda sınıķmış kāfirler öğürindin. <sup>12</sup>yalğan-ķa nisbet kıldı aşnularında nūh bozunı<sup>33</sup> tağı ‘ādliğ-lar ...*

**Çeviri:** (1) Örtülmüş (kapatılmış, gizlenmiş) şeyleri açık olarak bilen, rahmân, kullarının artık eksik taatlerini kabul eden, günahlıların günahlarını örten (affeden) O yaratanın adı ile (söze) başladım. (2) Vaadlerini gerçek kılan Rabb hakkı ve onun Kur’ân adlı yarlığı hakkı; öğüttür. Onlar azgınlık ve anlaşmazlık ettiler. (3) (Biz) evvelden beri, gelmiş geçmiş nice nesilleri, helâk ettik. (O zaman) Feryad ettiler. (Ancak) kaçma ve kurtulma vakti yoktu (değildi). (4) İçlerinden kendilerine bir peygamber geldiği zaman, şaşırdılar. Kafirler: “bu sihir yapan yalancıdır. (5) İlahlarımızı reddedip tek bir ilah mı yapmıştır? Gerçekten bu şaşılacak şeydir” dediler. (6) Onlardan (Kureyşlilerden), büyük, hürmetli kişilere gittiler. (Onlar) “Gidin, sabredin. Putlarınıza tapın. Gerçekten sizden istenilen budur” dediler. (7) “Biz bunu son din (İsa’nın dini) içerisinde işitmedik. Bu yalan söylemektir. (8) Kitab (Kur’ân) bizim aramızdan ona mı indirilmiştir?” Onlar benim kitabımdan (Kur’ân’ımdan) şüphe içindedirler. (Onlar benim) azabımı tatmamışlardır. (9) Bağışlayan, azizlik veren Rabbinin rahmetinin hazineleri onların katında var mı? (10) Gökler, yerler ve aralarındaki mülk onların mıdır? (O zaman) göğe çıksınlar. (11) Askeri orada kırılmış kafirlerin topluluğundan. (12) Onlardan önce de Nuh (peygamberin) halkı ve Ad kavmi ... yalanlamışlardı.

## 2. sad sûresi 41.-51. âyetlerinin satırarası tercümesinden:

**Metin:** <sup>1</sup>imgek birle tağı kın birle. yirge urğul<sup>34</sup> azaķınğ<sup>35</sup> birle. bu <sup>2</sup>yunğu yer<sup>36</sup> sawuķ<sup>37</sup> turur, tağı içkü. tağı bağışladük<sup>38</sup> <sup>3</sup>anğa ehlini, <sup>39</sup>tağı anlarnınğ endāzesinceni, anlar birle

<sup>24</sup> yürinğ  
<sup>25</sup> işkibey  
<sup>26</sup> miz  
<sup>27</sup> ya‘nī ‘isā dīni  
<sup>28</sup> çatmak  
<sup>29</sup> kur‘ân  
<sup>30</sup> yarlığımdın  
<sup>31</sup> kımım-nı  
<sup>32</sup> yoksa  
<sup>33</sup> kavmi  
<sup>34</sup> tepünğil  
<sup>35</sup> yükünğil  
<sup>36</sup> yir

rahmet için<sup>40</sup> bizdin, <sup>4</sup>tağı pend<sup>41</sup> için 'akl-lar eyeleriñge<sup>42</sup> tağı tutğıl<sup>43</sup> eliñg birle awuçmağ.<sup>44</sup> urğıl anıñg birle. tağı antıñg sınmayın tutulmağıl. biz <sup>12</sup>bulduğ ani<sup>45</sup> şabr kılğan.<sup>46</sup> neme<sup>47</sup> yağı<sup>48</sup> kul. haqıkat öze ol irdi izıka kayıtğan<sup>49</sup>. <sup>14</sup>tağı yāz kılğıl<sup>50</sup> kul-larımıznı, ibrahīm-ni tağı ishāk-nı <sup>2</sup>tağı ya'kūb-nı elig-ler tağı közlerniñg küç tileki, ezgülük eyeleri. biz <sup>4</sup>hālīş<sup>51</sup> kılduğ anlarını özürdimiz, bir köñüllüglük-ke<sup>52</sup>, āhıret sarāy-nıñg<sup>53</sup> saqınmağı birle. <sup>6</sup>tağı anlar irdiler katımızda<sup>54</sup> özründ<i> yağı-lardın. <sup>8</sup>tağı yāz kılğıl<sup>55</sup> ismā'īlni tağı <el>yasa '-nı tağı zū'l-kifl-ni. <sup>10</sup>tağı tıgme<sup>56</sup> bir ezgü<sup>57</sup> lerdin. bu kur'ān<sup>58</sup> <sup>12</sup>tağı haqıkat öze saqnuğ-larğa<sup>59</sup> kayıtmağ<sup>60</sup> -nıñg körklüglüki. 'adn<sup>61</sup> büstān-ları<sup>14</sup> açılmış anlarğa kapuğ-ları. tıyanğanlar anıñg içinde ...

**Çeviri:** (41) ... yorgunluk ile, azab ile. (42) Ayağın ile yere vur. Bu yıkanacak yer ve içilecek soğuk sudur. (43) Ona (Eyyub peygambere) ailesini ve onlarla birlikte bir mislini, bizden rahmet olsun diye ve akıl sahiplerine öğüt olsun diye, başışladık. (44) Elin ile (100 adet) buğday başağının sapını tut ve (karına) onun ile vur. Onun (Eyyub'un) andı yerine gelsin dedik. Onu sabırlı bir kul bulduk. Gerçeğe yönelen iyi bir kul idi. Allah'a yönelirdi. (45) (Ey Muhammed!) Elleri güçlü, gözleri güçlü (basiretli), iyi kullarımızı İbrâhîm'i, İshâk'ı, Yakûb'u yad et. (46) Biz onları âhıret yurdunu bir gönül ile düşünen (ve) seçkinlerden kıldık. (47) Onlar bizim katımızda seçkin, iyi kişilerdendir. (48) İsmâil'i, (El)yasa'yı ve Zülkifl'i de an. Onların her birisi iyi kişilerdendir. (49) Bu Kur'ân gerçeği düşünenlere güzel bir gelecektir. (50) Onlara Cennet bahçelerinin kapıları açılmıştır. (51) Onlar onun içerisinde ...

37 savuğ

38 birdük

39 kişi-lerni

40 soyurkamağ

41 öğüt

42 hıred, bilig

43 tağı alğıl

44 bir bağ ya'ni bir kuçak çıwan

45 taptuğ

46 işkibeylü

47 nime

48 ezgü

49 yanğan

50 atarğıl

51 köñüllüg

52 sâde iş birle

53 ya'ni soñ sarāy-nıñg

54 üskimizde

55 atarğıl

56 barça

57 yağı

58 pend, öğüt

59 perhizlülerka

60 yanış

61 ikāmet, turğu, meñgü

### 3. 38. sad sûresinin 87.-88. âyetlerinin satırarası tercü-mesinden:

**Metin:** ... meger zıkr turur<sup>62</sup> ‘âlem-lergâ.<sup>63</sup> taqı herâyine bilgey siz<sup>64</sup> haberini<sup>65</sup> uzak<sup>66</sup> vaqt-dın soñg<sup>67</sup>.

**Çeviri:** ... (87) (Bu Kur’ân) âlemler için bir öğüttür. (88) Çok ileri bir zamanda onun haberlerinin doğruluğunu mutlaka bileceksiniz.

### 4. 38. sad sûresinin tefsirinden:

**Metin:** <sup>3</sup>şad sûresiniñ tercemesi bu turur<sup>68</sup> <sup>5</sup>bu şad sûre<si>niñ köpreki<sup>69</sup> dâvud yalavaç<sup>70</sup> sözi içinde turur. süleymân sözi yime<sup>6</sup>bar. teñgri<sup>71</sup> ‘azze ve celle dâvudka nerselerini birmiş irdi, öñgin<sup>72</sup> yalavaçlarğa <sup>7</sup>birmedük irdi. taqı ol bu turur kim añgar halîfelik birmiş irdi. taqı yana ol turur kim <sup>8</sup>timür anıñ elginde yumşar irdi, mûm<sup>73</sup> teg bolur irdi. anıñ birle kübe yarıklar <sup>9</sup>iter<sup>74</sup> irdi. taqı añgar süleymân atlıg bir oğul birmiş irdi. taqı yılñi taqı kamuğ <sup>10</sup>cânvarlarını añgar musahhar kılmış irdi. yir yüzinde anlar kışşaları ayılmış turur, <sup>11</sup>süretü’l-enbiyâ, en-neml, sebâ sûresinde. teñgri ‘azze ve celle bu sûre içinde yâz<sup>12</sup> kılmış turur kim dâvuddın burun irdiler bir ança yalavaçlar. anlar kavmı teg<sup>13</sup> yawuzlıkların yime nûh kavmı teg fir’avn, şemûd, ‘âd, şu’ayb bozunı-dın<sup>75</sup> bu ol turur kim <sup>1</sup>teñgri yarlıkar kavluhu ‘azze ve celle kezzebet kablehum kavm<sup>2</sup> nûh<sup>2</sup> ve ‘âd<sup>2</sup> ve fir’avn<sup>2</sup> zu’l-evtâd ve şemûd ve kavm<sup>2</sup> lûh<sup>2</sup> ve aşhâbu’l-eykef, <sup>3</sup>ulâ’ike el-ağzâb in kul<sup>2</sup> illâ kezzebe’r-rusul fe-hak<sup>2</sup> ‘ikâb<sup>76</sup>. bu kışşalar cümle <sup>4</sup>bu kitâb içinde ayılmış turur. teñgri tebârek<sup>e</sup> ve ta’âlâ bu sûre içinde süleymân <sup>5</sup>atları sözini yaz kılmış turur. taqı ol bu turur kim <sup>6</sup>teñgri yarlıkar kavluhu ‘azze ve celle iz ‘uriz<sup>2</sup> ‘aleyhi’s-şâfinâtü’l-ciyâd<sup>77</sup>

**ağlar sözi:** <sup>7</sup>bu ağlar sözi aḥbâr-ı tefsîr içinde kelmiş turur kim süleymân-nıñ minñ atı <sup>8</sup>bar irdi. bir kün olturmuş irdi. taqı ağlarğa bakar irdi yalavaçımız, ‘aleyhi’s-selâm <sup>9</sup>taqı bu iki

<sup>62</sup> pend turur, öğüt turur

<sup>63</sup> cihân-daki-lerge, ajundağı-larğa

<sup>64</sup> bilgülük turur

<sup>65</sup> ya’nî kur’ân haq-lıqı-nı

<sup>66</sup> köp

<sup>67</sup> soñgra

<sup>68</sup> ya’nî tilmaçısı, ya’nî bir tildin taqı bir tilge bildürgüçi turur

<sup>69</sup> üküş, telim

<sup>70</sup> yalavaç, resul, nebî, peygâMBER

<sup>71</sup> izi, uğan, bayat

<sup>72</sup> özge

<sup>73</sup> بل اور

<sup>74</sup> kılur

<sup>75</sup> kavmı, halkı, halkları, kişi

<sup>76</sup> 38. Sad sûresinin 12, 13, 14. âyetleri.

<sup>77</sup> 38. Sad sûresinin 31. âyeti.

nirseni sefer irdi, biri at tağı biri talum. anıñ için kim <sup>10</sup>tenğri-niñ düşmen-leriñge bu iki nirse birle utru turur irdi. yime melikler tağı <sup>11</sup>bu iki nirseni seferler. tağı düşmen-lerni bu iki nirse birle qahr kıulurlar. haberde andağ <sup>12</sup>kelmış turur kim tevrāt şerī'atinde tağı öñgin yalavaçlar şerī'atinde andağ turur kim <sup>13</sup>bu ikindü namāzı anlarınñ üze farīze irdi, bizge farīze bolmış teg. velī bu namāzka <sup>1</sup>āyet ermes. mekkelig-ler üskinde **medenī el-evvel** birle **min tahtihā'1-enhār** <sup>2</sup>āyet turur. şām-lıg-lar qatında, öñgin kişi-ler qatında āyet ermes. yime haber içinde <sup>3</sup>kelmış turur kim **men karā' sūretü'z-zümer<sup>1</sup> lemyenka'ti' recāh<sup>u</sup> ve a'tāh<sup>u</sup> <sup>4</sup>allah<sup>u</sup> sevābe'1-hā'ifine ellezīne hāfū'1-lāhe 'azze ve celle**. muştafā yarlıkamış kim: <sup>5</sup>kim kim zümer sūresini okısa anğar umanç kesilmegey, anğar qorqğan-lar <sup>6</sup>-niñ kerāmeti bolğay. ya 'nī ol kişi-ler kim tenğri-din qorqarlar.

**Çeviri:** Sad sūresinin tercümesi budur. Bu Sad sūresinin bütünü Davud Peygamber(in) sözü içerisindedir. Süleyman (Peygamberin) sözü de var. Tanrı *azze ve celle* Davud (Peygambere) daha önceki peygamberlere vermediği şeyleri vermiş idi. Şöyle ki: Demir Davud (Peygamberin) elinde yumuşar idi, mum gibi olur idi. (Davud Peygamber) onun ile halka zırhlar yapar idi. (Yüce Tanrı Davud Peygambere) Süleyman adlı bir oğul vermiş idi. Rüzgârı ve bütün canlıları onun emrine tabi kılmış idi. Yeryüzünde Süleyman peygamberin hikâyeleri enbiyâ, en-neml, sebâ sūrelerinde söylenmiştir. Tanrı *azze ve celle* bu sūre içinde (de) yad etmiştir ki Davud (Peygamberden) önce, bir sürü peygamberler ve onların kavmi gibi, kötülüklerini de, Nuh (peygamber) kavmi gibi, Semud, Ad, Şuayb halkından. Bu şöyle ki: (Yüce) Tanrı *kavluhu azze ve celle* (Sad sūresinin 12., 13. ve 14. âyetlerinde şöyle) buyurur: (12) *Onlardan önce Nuh kavmi, Ad (kavmi) ve saltanat ve haşmet sahibi Firavn [toplumu da peygamberi) yalanlamışlardı. (13) Semûd (kavmi) ile Lût halkı da (Medyen'in) yeşil vadilerinin sakinleri (olan Eyke halkı da (peygamberlerini) yalanlamışlardı. Onların tümü inkârda birleşen topluluklardır. (14) Onların hepsi, gönderilen (o peygamber)leri yalanladıkları için azâbım (onlara) hak oldu.* Bu hikâyelerin bütünü bu kitab (Kur'ân) içerisinde anlatılmıştır. Tanrı *tebâreke ve ta'âlâ*, bu sūre içerisinde Süleyman (Pegamberin) atları(nın) sözünü anmıştır. Bu şöyledir: (Yüce) Tanrı *kavluhu azze ve celle* (Sad sūresinin 31. âyetinde şöyle) buyurur: “Hani (Süleymana) akşama doğru, (bir ayağını tırnağının üzerine dikip üç ayağının üzerinde duran) çalımlı ve safkan koşu atları sunulmuştu”.

**Atlar(ın) sözü.** Bu atlar(ın) sözü tefsir haberleri içinde gelmiştir. Süleyman (Peygamberin) bin atı var idi. Bir gün oturmuş idi, atlara bakar idi. Peygamberimiz, *selâm onun üzerine olsun*, (Süleyman Peygamber) iki şeyi sever idi. Biri at ve biri savaş teçhizatı. Onun için ki Tanrı'nın düşmanlarına bu iki şey ile karşı durur idi. Melikler de bu iki şeyi severler, düşmanları bu iki şey ile kahrederler. Haberde şöyle söylenmiştir ki Tevrāt şeriatında ve başka



peygamberler şeriatında şöyledir ki bu ikinci namazı onların üzerine farz idi, bize (de) farz olduğu gibi. Lâkin bu namaza Mekkeliler katında âyet değil. **Medenî el-evvel** ile **min tahtihâ'l-enhâr** <sup>2</sup>âyettir. Şamlılar katında, başka kişiler katında ise âyet değildir. Yine haberde şöyle gelmiştir ki “kim Zümer sûresini okursa isteği kesilmez (çevrilmez). Allah azze ve celle ona Tanrı'dan korkanların mükafatını verir”. (Muhammed) Mustafa buyurmuştur ki: kim zümer sûresini okusa, ondan umunç kesilmeyecek, ona korkanların kerameti olacak, yani o kişiler ki (yüce) Tanrıdan korkarlar. ...

### 5. 39. zümer sûresinin 1.-4. âyetlerinin satırrası tercüme-sinden:

**Metin: sûreti'l zümer**

<sup>9</sup>başladım teŋri atı birle uluğ yarlıkağan kamuğ yarlıkağan.

<sup>11</sup>kitâb-nıŋ indürmeki <sup>78</sup> teŋri-din, yinŋgen <sup>79</sup> hikmet-lig. <sup>80</sup> <sup>13</sup>haķıķat öze biz indürdük saŋa <sup>81</sup> kitâbni <sup>82</sup> rāstlık <sup>83</sup> birle. tapunġıl <sup>84</sup> <sup>2</sup>taŋrı-ġa, <sup>85</sup> hālīs <sup>86</sup> kılġan bolup aŋa <sup>87</sup> , dīn-ni. āġāh bolġıl, <sup>88</sup> taŋrı-ġa <sup>4</sup>sāde dīn <sup>89</sup> . taķı anlar kim tutundı-lar <sup>6</sup>izi-lerindin öŋġin <sup>90</sup> dostlar: tapunmas biz anlarġa meġer mununġ üçün kim yawutsalar bizni <sup>8</sup>taŋrı-ġa, yawuķ-luķ. <sup>91</sup> haķıķat öze teŋri hūkm kılur aralarında, ol <sup>10</sup>nirse içinde kim anlar anıŋ içinde hilāf kılururlar. <sup>92</sup> haķıķat öze teŋri <sup>12</sup>köndürmes ol kimersenı kim yalġan sözlegen küfr ketürġen turur. <sup>14</sup>eger <sup>93</sup> tilese irdi teŋri kim tutunsa oġlan, <sup>94</sup> iħtiyār kılġay irdi. <sup>95</sup>

**Çeviri:** Büyük affedici, herkesi affedici (Yüce) Tanrı'nın adı ile başladım. (1) Kitâb (Kur'ân)'ın indirilmesi çok hikmetli, gerçek galip (yüce) Tanrıdır. (2) Biz sana Kitâbı (Kur'ân'ı) doğruluk ile indirdik. Allah'a ihlas edip (Yüce) Tanrı'ya, dinine tap. (3) (Yüce) Tanrı'ya âġāh ol, hālīs din sade (Yüce) Tanrımındır. Onlar ki Rab'lerinden başka dostlar edindiler: “Biz onlara tapmayız, meġer ki bizi (yüce) Tanrıya yaklaştırsalar.” (dediler), (Yüce)

<sup>78</sup> kozu ızmak bu kur'ân-nı

<sup>79</sup> küşüş, izi, 'aziz

<sup>80</sup> yitiz, bütün işlig

<sup>81</sup> seniŋ tapa

<sup>82</sup> kur'ân-nı

<sup>83</sup> çın köni-lik birle

<sup>84</sup> kulluķ kılġıl

<sup>85</sup> izi-ka, uġan-ge

<sup>86</sup> katıksız kılġılı bolup

<sup>87</sup> aŋar

<sup>88</sup> bilgil

<sup>89</sup> katıksız ariġ dīn

<sup>90</sup> andın bisre

<sup>91</sup> yawutmak

<sup>92</sup> yaraşmaslık kılurlar

<sup>93</sup> abanġ

<sup>94</sup> oġul kız

<sup>95</sup> özüġey irdi

Tanrı ayrılığa düştükleri şeyler konusunda onların (müminlerle kâfirlerin) aralarında hüküm verecektir. (Yüce) Tanrı yalan söyleyen ve küfür getiren (inkârcı) kimseyi doğru yola sevketmez. (4) Eğer (yüce) Tanrı bir evlat sahibi olmak istese idi, ihtiyar eder idi ...

### 6. 39. zümer sûresinin 73.-75. âyetlerinin satırarası tercümesinden:

**Metin:** ... <sup>2</sup>anlarğa hâzin-leri <sup>96</sup> “selâm <sup>97</sup> seniñ öze, hōş bolduñgız <sup>98</sup>, kiring <sup>99</sup> <añga>  
<sup>4</sup>cāvizāneler” <sup>100</sup>. taķı aydılar: ögmek <sup>101</sup> tañrı-ğa ol kim <sup>6</sup>râst kıldı bizge <sup>102</sup> öz va ‘desin <sup>103</sup> taķı  
mīrâş birdi bizge <sup>8</sup>yirni. <sup>104</sup> orun tutar biz <sup>105</sup>, uçmağ-dın nirde kim <sup>106</sup> tilese biz. <sup>107</sup> neme <sup>108</sup>  
körklüg <sup>109</sup> <sup>10</sup>‘amel kılgan <sup>110</sup> -larnıñ yanutı <sup>111</sup>. taķı <sup>112</sup> körer sen <sup>113</sup> firiştelerni kapsap turur-lar <sup>114</sup>  
‘arş tigresindin <sup>115</sup> <sup>12</sup>(arş) tesbîh kılurlar <sup>116</sup> izi-leri-niñ ögmeki birle. taķı hüküm kıldı <sup>117</sup>  
anlarnıñ aralarında <sup>14</sup>râst-lık birle <sup>118</sup> taķı ayıldı: ögmek <sup>119</sup> tañrı-ğa ‘âlem-lerniñ erkligi <sup>120</sup>.

**Çeviri:** (73) ... onlara, cennetin bekçileri, senin ile, “hoş geldiniz”, ebedi olarak girin.  
(74) Bize öz vaadini yerine getiren, nerede istersek, ikamet etmemiz için, bize cennetten yer başıslayan (yüce) tanrıya hamd (olsun). Güzel amel yapanlara cevap ne güzel dediler. (75)  
(Sen) Arş’in etrafını çevreleyen ve (Yüce Tanrıyı) tesbih eden melekleri görürsün. (ölen)lerin haklarında doğruluk (adalet) ile hükmedildi. Alemlerin Rabbi (Yüce) Tanrı’ya övgü(ler olsun) denildi.

<sup>96</sup> ya ‘nī uçmağ erkligi-leri

<sup>97</sup> ya ‘nī esenlik

<sup>98</sup> ya ‘nī arıg bolduñguz

<sup>99</sup> kiringler

<sup>100</sup> meñgülg-ler

<sup>101</sup> ögdü

<sup>102</sup> ya ‘nī çınukturdı bizge

<sup>103</sup> va ‘desini

<sup>104</sup> ya ‘nī uçmağ yirini

<sup>105</sup> orun anutur miz

<sup>106</sup> ni yirde kim, kayda

<sup>107</sup> kılsa miz

<sup>108</sup> nime

<sup>109</sup> ezgü

<sup>110</sup> iş işlegen

<sup>111</sup> müzdi, deri, şevâbı

<sup>112</sup> yime

<sup>113</sup> kögey sen

<sup>114</sup> kapsağanlar

<sup>115</sup> ‘arş yöresindin

<sup>116</sup> ya ‘nī subhānallāh subhānallāh aytu tururlar

<sup>117</sup> buyruldı

<sup>118</sup> tüzlik birle, köni-lik birle

<sup>119</sup> ögdi, ögdü

<sup>120</sup> cihāndaki-lerniñ asrağanı, ajunlardağı-larnıñ ektülegeni

## 7. 39. zümer sûresi'nin tefsirinden:

**Metin:** <sup>1</sup>ez-zümer sūresi-niñ tercemesi bu turur.

<sup>2</sup>bu ez-zümer sūresi mekkelig turur. bu sūrede yalavaç-larınıñ keçmiş sözleri hiç yok. <sup>3</sup>ebū bekr eş-şiddīk sözleri bar. taqı anıñ müslmān bolmaķı yime. teñgri ögdüsi aṅgar ol kim <sup>4</sup>muyan-ları <sup>121</sup> anutmuş turur. ol ajunda yime teñgri 'azze ve celle yalavaç birle 'itāb-lar <sup>122</sup> kılmiş taqı <sup>5</sup>anı arıglamış aṅga ukturmuş ni kim tanğuçı-lar kılurlar ni kim yükürler. kamuğı bāṭıl turur. <sup>6</sup>özdin iwligi oğul kız taqı kılmiş turur. yime kişi-ler törütmiş sözi aytmış turur. ol <sup>7</sup>ni kim erdi suw erdi ata arķa <sup>123</sup> sında turmuş yana ana oğulçasınıṅa <sup>124</sup> keldi. kiçig erken er <sup>8</sup>bolğınça qarı bolğınça ölmek sözi anı kömmeki yana qoparmaķı gūr <sup>125</sup> dın. saķış yirinde turğay. <sup>9</sup>uluğ kün-ni körgey. anda kızın <sup>126</sup> uçmaķ-ķa barğay azu <sup>127</sup> tamuğķa kirgey. bütün <sup>128</sup>

haberde kelmiş turur kim <sup>10</sup>yalavaç tün-lerde yatmas erdi, sübhān ellezī esrā taqı ez-zümer sūresini oqımağınça. uluğ <sup>11</sup>ağır sūreler turur. veli <sup>129</sup> bu āyet kim yarlıķar: **ve'ilezī cā'a bi's-şiddī ve şaddaķ<sup>a</sup> bihi ulaīke** <sup>12</sup>humu'l-muttaķūn<sup>e</sup>. <sup>130</sup> bu āyet yalavaçımız şānında <sup>131</sup> turur. yime ebū bekr eş-şiddīk şānında aydı. ol kişi kim <sup>13</sup>keldi çınlıķ üze keltürdi çın söz ya 'nī lā ilāhe illā'illāh sözi mundın sonğra aydı.

**Çeviri: Ez-Zümer sūresinin çevirisi budur:**

Bu ez-Zümer sūresi Mekke'de inmiştir. Bu sūrede Peygamberlerin geçen sözlerinin hiç birisi yoktur. (Sadece) Ebū bekr es-Siddīk'in sözü ve onun Müslüman olması da vardır. (Yüce) Tanrı'nın övgüsü onadır ki, sevapları hazırlamıştır. O Ajunda da Tanrı azze ve celle Peygamber ile azarlar etmiş, (sonra) onu ağırlamış, ona anlatmış ki isyankâr olurlar ve yükünürler. Hepsi batıldır. Zevce, oğul ve kız yapmıştır. Kişileri de yaratmış ve sözü söylemiştir. O ne idi, su idi, ata sulbünde durmuş, yine ana rahimine geldi. Küçük iken ergin olunca, yaşlı olunca, ölme sözü ve onu gömmeyi ve tekrar mezardan çıkarmayı. Kıyamet yerinde duracak ve büyük günü görecektir. Ondan sonra Cennete gidecek veya Cehenneme girecek. Haberde gelmiştir ki Peygamber geceleri, sübhānellezī esra ve ez-zümer sūrelerini okumadan yatmazdı. Büyük, ağır

<sup>121</sup> ya'nī şevāb-ları, ezgülikleri

<sup>122</sup> kaķımak

<sup>123</sup> şulb

<sup>124</sup> raḥim

<sup>125</sup> sin

<sup>126</sup> sonğra

<sup>127</sup> yā, yoksa

<sup>128</sup> dürüst

<sup>129</sup> velikin, ammā

<sup>130</sup> ez-zümer sūresinin 33. āyeti.

<sup>131</sup> ḥaķķınıṅa

sûrelerdir. Lâkin (ez-zümer sûresinin) bu âyeti (33. âyeti) ki “Doğruyu getirenler (peygamberler) ve onu tasdik edenler (ümmepleri) var ya, işte kötülükten sakınanlar onlardır” buyurur. Bu âyet peygamberimizin şanıdadır. Yine Ebû Bekr-i Sıddîk şanıdadır. O kişi ki doğruluk ile geldi ve doğru söz getirdi. Yani “Allahtan başka Allah yoktur” sözü. Bundan sonra söyledi.

### 8. 113. felak sûresinin tefsiri

**Metin:** 113. <sup>1</sup>el-felak sûresinin sözü:

*bu felak sūr[esi me]dīneliğ turur. haberde <sup>2</sup>kelmiş turur kim men karā<sup>3</sup> sūrete'l-felaki uṭiye min ecrin keennemā karā<sup>3</sup> cemī<sup>4</sup> el-kutubi'l-leti enzelehā allāhu ta'alā el-enbiyā<sup>5</sup> ve 'alā muḥammedin ṣallallāhu 'aleyhi ve 'aleyhim. <sup>6</sup>yalavaç ṣalla'l-lāhü 'aleyhi ve sellem yarlıkamış turur kim; kimerse el-felak sûresini oḳısa <sup>5</sup>birilgey aṅgar muyandın andağ kalı kim kamuğ bitigler kim teṅri 'azze ve celle ızmış turur <sup>6</sup>yalavaç-lar tapa yime muḥammed tapa, barçasını oḳımış teg bolğay.*

*el-felak sûresi biş âyet turur. <sup>7</sup>yigirmi üç kelime turur. yitmiş biş harf turur.*

**Çeviri:** el-felak sûresinin sözü: Bu felak sûresi Medîne'de inmiştir. Haberde şöyle gelmiştir: “Kim Felak sûresini okursa, sanki bütün Peygamberlere ve Muhammed’e, selâm onun üzerine olsun, Allah’ın indirdiği kitapları okumuş gibi olur”. Peygamber, ṣalla'l-lāhü 'aleyhi ve sellem “kim el-felak sûresini okusa, ona sevaptan sanki Tanrı azze ve celle’nin (bütün) peygamberlere ve Muhammed’e gönderdiği bütün kitapları okumuş gibi olacak” buyurmuştur.

El-felak sûresi beş âyettir. Yirmi üç kelimedir. yetmiş beş harftir.

**Sûretü'l-felak hams<sup>u</sup> âyât<sup>in</sup> ve hiye mekkiyyet<sup>in</sup>**

### 9. 113. felak sûresinin satırarası tercümesinden:

**Metin:** <sup>10</sup>başladım ol izi atı birle <sup>132</sup> kim andın azın uğan yok. bağırsağ kim andın azın iğtülegen <sup>133</sup> yok. <sup>134</sup> soyurkağan <sup>135</sup> kim andın azın yarlıkagan yok.

<sup>10</sup>aytğıl: <sup>136</sup> sığınurmen <sup>137</sup> taṅ taṅrısınğa <sup>138</sup> ol nirseniṅ yawuz-luḳındın <sup>139</sup> kim; yarattı <sup>140</sup> . <sup>1</sup>taḳı karanku tün-n<ünṅ şe>rindin (karanku) <sup>141</sup> ol vaḳtın kim <sup>142</sup> karanku kirdi. <sup>143</sup> taḳı

<sup>132</sup> başladım teṅri atı birle

<sup>133</sup> asrağan

<sup>134</sup> üküş rahmetlig

<sup>135</sup> rahmeti lâzım

<sup>136</sup> ayğıl ya'nı ayğıl ay muḥammed

<sup>137</sup> koşulanur men

tüfkürgenlerniñ şerrindin,<sup>144</sup> 3 tügün-ler içinde.<sup>145</sup> taķı hased kılğan-niñ şerrindin<sup>146</sup> 5 ol vaķtın kim hased kıldı<sup>147</sup>.

**Çeviri:** Ondan başka Tanrı olmayan, merhametli ki ondan başka bağışlayan olmayan, çok rahmetli, bağışlayıcı, ondan başka buyuran olmayan O Rabb'in adı ile başladım.

(1) Söyle: (2) o şeylerin kötülüğünden, (3) ve karanlık gece (çöktüğünde) karanlığın şerrinden, (4) ve (attıkları) düğümlere okuyup üfleyenlerin şerrinden, (5) ve hased edenlerin, hasedlerini belli ettikleri zamanki şerrinden, (1) sabah(ın) tanrısına sığınırım

#### 10. 114. en-nâs sûresinin satırrası tercümesinden:

##### <sup>5</sup>en-nâs sûresi-niñ sözi

**Metin:** <sup>6</sup>en-nâs sûresi yime medîneliğ turur. altı âyet turur. <sup>7</sup>irâķlığ, hicâzlig-lerde yiti âyet turur. şâmlıg-larda mekkelig-lerdin sözler <sup>8</sup>kelmiş turur. ebû [hurey]re ayur: altı âyet turur. ishâķ bin aħmed el-ħırâ'î ayur: yiti âyet turur <sup>9</sup>söz bir âyet turur. el-vesvâs âyet turur. şâmlıg-larda en-nâs sûresi <sup>10</sup>altı âyet turur. yigirmi kelime turur. seksen tokuz ħarf turur.

**Çeviri:** En-nâs sûresinin sözü: En-nâs sûresi de Medîne de inmiştir. Altı âyettir. Iraklı ve Hicazlı'larda yedi âyettir. Şamlılara Mekkelilerden sözler gelmiştir. Ebû [Hurey]re altı âyettir der. Ahmed el-Hırâî oğlu İshak yedi âyettir der. Söz bir âyettir der. El-vesvâs âyettir. Şamlılarda en-nâs sûresi altı âyettir. Yirmi kelimedir. Seksen dokuz harftir.

##### <sup>11</sup>süretü'n-nâs sitt<sup>11</sup> âyât<sup>11</sup> ve hiye mekkiyyet<sup>11</sup>.

**Metin:** <sup>10</sup>başladım ol izi atı birle<sup>148</sup> kim tañgatani<sup>149</sup> yaruttı. ħalk-lar isizlikini<sup>150</sup> muħammed-din yıratı<sup>151</sup>. üküş rahmetlig. yilwençiler yilwençisini<sup>152</sup> yokatturdi.

<sup>138</sup> teñgrisiñge

<sup>139</sup> yamanlıķındın, şerrindin

<sup>140</sup> törütti

<sup>141</sup> yime tün karankuluķı şerrindin

<sup>142</sup> kaçan kim

<sup>143</sup> boldı

<sup>144</sup> yime ürgenler yilwençiler; (tüfkürgenler)

<sup>145</sup> yilwençilik tügünleri içinde

<sup>146</sup> yime yaman saķınğan

<sup>147</sup> (taķı hased kılğan)

<sup>148</sup> başladım teñgri atı birle

<sup>149</sup> tañg atarnı

<sup>150</sup> ziyânını

<sup>151</sup> yıraķ tuttu

<sup>152</sup> ya'ni sâhirlerniñ siħrini yok itti; merħameti lâzım

<sup>2</sup>aytğıl<sup>153</sup> : sığınur men kişilerinîğ izisinîğ<sup>154</sup>, halk<sup>155</sup> lar[ninîğ erklig]inîğ<sup>4</sup> halklarınîğ tapungusınğa<sup>156</sup>, vesvese<sup>157</sup> kılğan-ninîğ şerrindin, yaşınğan iblis-ninîğ; ol kim<sup>6</sup> vesvese kılur halk-larınîğ köngül-leri içinde,<sup>158</sup> perî-lerdin, taqı âdemî-lerdin<sup>159</sup>.

**Çeviri:** Nâs sûresi altı âyettir. Mekke’de inmiştir. Geceye tanı aydınlatan, halkların kötülüğünü Muhammed’den uzaklaştıran, çok rahmetli (olan), büyücülerin büyülerini yok eden, O yaradanın adı ile başladım. (6) (Gerek) perîlerden ve gerek insandan olsun (5) insanların gönülleri içerisine daima vesvese veren, (4) o sinsi İblis’in vesvese kılan Şeytan’ın şerrinden (2) insanların mâlikine, (3) insanların ilâhına, (1) insanların Rabb’ine sığınırım.

**11.** Bu metin peygambere büyü/sihir yapılması ile ilgilidir. Bir hadîse göre Hazreti Muhammed’e büyü/sihir yapılmıştır. Çeşitli şekillerde anlatılan bu büyü/sihir, metinde bir güvercin yavrusu heykeline batırılan iğneler şeklindedir. Yahudi asıllı Âsım oğlu Lebîd (veya) Lübeyd, bir güvercin yavrusu heykeline iğneler batırmış ve yaptığı bu putu Zû ervân (veya) Zervân adlı kuyuya koymuş ve kuyunun ağzını örtmüştür. Ancak Peygamber bu kuyuya gelmiş, o putu bulmuş, Cebrail Peygambere el-falak sûresini öğretmiş, Peygamber her âyeti okuduğunda güvercin yavrusuna saplanan bir iğne dışarı çıkmıştır. Peygamber de sağ salim evine dönmüştür. Bu olay ve devamı metinde şöyle anlatılır:

<sup>7</sup>bu ikegü sûre medînelîğ turur. amarı ayurlar. mekkelig turur. <sup>8</sup>bu ikegü sûre afsûn turur. bu sûreler aninîğ için indi kim yalavaç şalla’l-lâhü ‘aleyhi ve sellem <sup>9</sup>kaçan mekkedin medîneka köçti erse, telim kişi-ler kirtindiler. anda burun ‘abdullâh bin abiķa <sup>10</sup>haţ bitikler birmiş erdiler, anġa uluġluk-ķa. anġar altun-dın bir tâc itmiş erdiler, <sup>11</sup>kıymat-lıġ gevherle<r> birle muraşsa’. kaçan yalavaç ‘aleyhi’s-selâm medîneka amandı erse, ol uluġluk <sup>12</sup>‘abdullâhdın kitti. kaġġuluġ boldı. cuhûdlar tapa bardı. aydı: yâ âl-i ķilâbî! bu iş içinde <sup>13</sup>kerak kim yalavaç yok bolsa. cuhûdlar ‘abdullâh birle lebîd (lübeyd) bin ‘âşım tapa bardılar. <sup>1</sup>câzû erdi. end[îşe it[t]iler kim: “nirse kıl kim yalavaç yok bolsun.” lebîd (lübeyd) aydı: <sup>2</sup>men nirse kılur me]n. velîkin mindin yilwençirek bireġü bar. aninîğ birle silerni <sup>3</sup>andın kutġargay men. bir ķancavay bar erdi, ġasîre atlıġ. lebîd (lübeyd) ķopdı, anġar bardı. yüz <sup>4</sup>ûķiyye altun pezîrledi. biş tahta kıymat-lıġ ton-lar pezîrledi. bir anġası<nı> burun birdi. <sup>5</sup>yime aydı: “abaġ bu iş-ni tükel ķılsa sen, pezîrlemişim-ni ķamuġın tegürgey”. ol ķancavay <sup>6</sup>bir köġürçin balasını tuttu. ol bala üze on bir yirde yilwençilik ķıldı. on bir yirde <sup>7</sup>yigne birle sanġtı. eliġ ayak baġ-ladı üze ernek baġladı

<sup>153</sup> ayğıl ay muhammed

<sup>154</sup> halk, âdemî, yaġlıġ

<sup>155</sup> kişi

<sup>156</sup> (tapusinga, tapungusinga)

<sup>157</sup> yaman saķınç, (vesvese kılğan)

<sup>158</sup> (içinde)

<sup>159</sup> ya’ nî perî-lerdin taqı yek-lerdin taqı yek kişi-lerdin

üze boyun üze uça<sup>8</sup> üze. kamuğunu yigne birle tiki. bir yirde ilette. bekledi bir quzuğ-da. yalavaç<sup>9</sup> iğlig boldi. bağlarını hiç tepretümes erdi. otaçı-lar bilmediler kim bu ne<sup>160</sup>. turur. tokkuz<sup>10</sup> kün keçti. cuhūdar sewündiler. tokkuzunçı kün cebra'îl 'aleyhi's-selām keldi. yime aydı: saḡga<sup>11</sup> yılwençilik kılmış tururlar. bir er bir kaçavay birle lebīd (lübeyd) bin 'āsım ḡasīre atlıg<sup>12</sup> kaçavay birle. imdi kerek kim sini ol yirge iletsele. yalavaçnı kötürdiler. <sup>13</sup>bir quzuğ bar erdi medīnede bi'r atlıg. aḡgar ilette-ler. ol quzuğ başını bekitmiş irdiler. <sup>1</sup>ol quzuğ tübinde taķı bir quzuğ kazmış erdi-ler. ike[gü ku]zuğ-nı taş say birle<sup>2</sup> toldurmuş erdi-ler. yalavaç 'aleyhi's-selām buyurdi. ol ikegü quzuğ başını açtı-lar. <sup>3</sup>ol kögürçün balasını aḡturdılar. yip-ler birle bekütmiş erdiler. cebra'îl 'aleyhi's-selām<sup>4</sup> el-falaḡ süresini yalavaç-ka öḡretü birdi. biş āyet okıdı erse, biş yigne ol baladın<sup>5</sup> çıķtı. altı baḡ yalavaç-dın yazıldı. ol sa'āt-ta saḡ selāmet ḡoş boldi. öz azaķı<sup>6</sup> birle koḡtı. ewke keldi erse, kişi ıztı: lebīd (veya) Lübeyd bin 'āsım-nı ḡasīre birle ündediler. <sup>7</sup>aydı: "bilinḡ kim mundaḡ kıldınḡız, meninḡ birle". aydılar: "ammā ray sizinḡ yalavaçlıkınḡız<sup>8</sup> içinde". sizigliḡ erdiler. biz aydımız: "abaḡnḡ yalavaç erse, bu yılwen-çilik-ni teḡri<sup>9</sup> andın kitergey. yoķ erse, kendü ölgey. kişi-ler andın quzulḡay-lar". yalavaç anlarķa<sup>10</sup> nirse aymadı. velīkin yalavaç kaḡında çıķmış-ta medīneliḡ-lar anlarnı öldürdiler.

**Çeviri:** [Bu iki sûre Medīne'de inmiştir. Bazıları Mekke'de inmiştir diye söylerler. Bu iki sûre afsundur. Bu sûreler onun için inmiştir ki Peygamber, şalla'llahü 'aleyhi ve sellem, Mekke'den Medine'ye göçtüḡü zaman birçok kişi rahatsız oldu. (Çünkü) daha önce (Halife Affan oḡlu Osman'ın süt kardeşi) Ebî oḡlu Abdullah'a yazılar (ve) onu ululamak için, ona kıymetli mücevherlerle süslü altından bir tac yapmış idiler. Peygamber, (selām onun üzerine olsun), Medīneye göçtüḡü zaman o ululuk Ebî oḡlu Abdullah'tan gitti. (Ebî oḡlu Abdullah) kaygılandı. Yahudiler'e gitti. Dedi: Ey Kılâbî oḡulları! Bu iş içinde peygamber yok olsa gerek. Yahudîler Abdullah ile 'Âsım oḡlu Lebīd (Lübeyd)'e gittiler. Cadı idi. Endişe ettiler ki: "Bir şey yap, peygamber yok olsun". Ben bir şey yaparım. Lâkin benden daha iyi büyü yapacak bir kişi var. Onun ile birlikte sizleri peygamberden kurtarırım. ḡasīre adlı bir büyücü var idi. Lebīd (Lübeyd) gitti, ona vardı. Yüz ûkiyye altın hazırladı. Beş top kıymetli kumaşlar hazırladı. Bir kısmını önceden verdi ve dedi ki: Şayet sen bu işi tamamlarsan, hazırladıklarımın hepsini sana ulaştıracağım. O büyücü bir güvercin yavrusunu tuttu. O yavru üzerine on bir yerde büyü yaptı. On bir yerde iḡne sapladı. (Güvercinin) elini ayaḡını baḡladı. Üzerine parmak, boyun ve sırt (baḡladı). Hepsini iḡne ile dikti. Bir yere sevketti. Bir kuyuda sakladı. Peygamber hasta oldu. Hiç hareket edemiyordu. Hekimler bunun ne olduḡunu bilemediler. Dokuz gün geçti Yahudîler sevindiler. Dokuzuncu gün Cebra'îl, (selām onun üzerine olsun), geldi ve dedi ki: "sana büyü yapmışlar". Bir er bir büyücü ile, "Âsım oḡlu Lebīd (Lübeyd), ḡasīre adlı büyücü ile. Şimdi

<sup>160</sup> ni

seni o yere götürmek gerek”. Peygamberi götürdüler. Medîne’de bi’r adlı bir kuyu var idi. Oraya gönderdiler. O kuyunun ağzını kapatmış idiler. O kuyu dibinde bir kuyu kazmış idiler. İkisi kuyuyu taş, kum ile doldurmuş idiler. Peygamber, (*selâm onun üzerine olsun*), buyurdu. O ikisi kuyunun ağzını açtılar. O güvercin yavrusunu yukarıya çektiler. İpler ile sağlamlaştırmış (bağlamış) idiler. Cebraîl, (*selâm onun üzerine olsun*), *el-falak* sûresini Peygambere öğretti. (Peygamber) beş âyet okudu ise, beş iğne o (güvercin) yavru(sun)dan çıktı. Altı bağ peygamberden çözüldü. O saatta (Peygamber), sağ selâmet hoş oldu. Kendi ayağı ile kalkıp evine geldiği zaman, kişi gönderdi. ‘Âsım oğlu Lebîd (Lübeyd)’i Hasîre ile çağırdılar. Peygamber “Bana böyle yaptığınızı bildiniz mi” dedi. (Onlar) cevap verdiler: “Fakat bu sizin peygamberliğiniz içindir”. Şüpheli idiler. Biz cevap verdik: “Eger (Muhammed) peygamber ise, bu sihirbazlığı Tanrı ondan giderecektir. Yok ise, kendi ölecektir. İnsanlar ondan kurtulacaklardır”. Peygamber, (*selâm onun üzerine olsun*), onlara cevap vermedi. (Ancak) Peygamberin huzurundan çıktıkları zaman, Medine halkı onları öldürdüler.]

## 12. Metin: <sup>13</sup>*Kur’ân içindeki sûrelerinî ilkinci harf-leri-ninî niçeliki*

<sup>14</sup>*kur’an içinde on dört sûre elif birle ibtidâ başlanur. on dört sûre yâ birle başlanur. <sup>15</sup>on yiti sûre vâv birle başlanur. sekkiz sûre kâf birle başlanur. yiti sûre hâ birle başlanur. <sup>1</sup>yiti sûre sîn bi[rle baş]lanur. dört sûre tâ birle başlanur. dört sûre tâ birle başlanur. <sup>2</sup>iki sûre ‘ayn birle başlanur. iki sûre he birle başlanur. bir sûre lâm birle başlanur. <sup>3</sup>üç sûre lâ birle başlanur. bir sûre kâf birle başlanur. bir sûre şâd birle başlanur. <sup>4</sup>bir sûre nûn birle başlanur. kamuğ kur’ân içinde allâh, vallâh, billâh, tallâh, lillâh <sup>5</sup>iki minîng yiti yüz toğson turur. yâ eyyuhâ ellezîne âmenû sekson toğuz turur. <sup>6</sup>el insân<sup>e</sup> altmış biş turur. kamuğ kur’ân yüz on dört sûre oğrlar. kamuğ <sup>7</sup>‘âm-lar arasında yana yüz on üç sûre oğrlar. kamuğ ‘âm-lar arasında yes’elûneke <sup>8</sup>tağı berâ‘at sûresini bir tutarlar. yana azın kavı-da yüz on iki sûre oğrlar. <sup>9</sup>mu‘avveteyn-ni kur’ân-dın tutmas-lar. yana ubeyy bin ka‘ab kavlında rağiyallahu ‘anhu <sup>10</sup>yüz on altı sûre turur. kunût du ‘âsını kur’ân-dın tutarlar. v‘allâhu a‘lem.*

## Çeviri: Kur’ân’daki sûrelerin ilk harflerinin durumu:

Kur’ân’da 14 sûre elif ile başlar. 14 sûre ya ile başlar. 17 sûre vâv ile başlar. 8 sûre kâf ile başlar. 7 sûre ha ile başlar. 7 sûre sîn ile başlar. 4 sûre te ile başlar. 4 sûre ta ile başlar. 2 sûre ayn ile başlar. 2 sûre he ile başlar. 1 sûre lâm ile başlar. 3 sûre lâ ile başlar. 1 sûre kef ile başlar. 1 sûre sad ile başlar. Bir sûre nûn ile başlar. Kur’ân’ın bütünü içerisinde allâh, vallâh, billâh, tallâh, lillâh sözleri 2790’dır. yâ eyyuhâ ellezîne âmenû 89’dur. el-insân<sup>e</sup> 65’tir. Kur’ân’ın bütünü içerisinde 114 sûre vardır. Bazı halklar arasında 113 sûre okurlar. Çünkü yes’elûneke ve berâ‘at sûresini bir tutarlar. Yine bazı halklar 112 sûre okurlar.



**Mu‘avvezeteyn**’ni Kur‘ân’dan saymazlar. Yine Ubeyy bin Ka‘ab, (*Allah ondan râzı olsun*), kavlında 116 sûredir. **Kunût** duâsını Kur‘ândan sayarlar. (Doğrusunu) Allah bilir.

### Kaynaklar

- ATA, A. (2004). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur‘an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYDIN, Ş. (2008). *İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- BIRNBAUM, E. (1990). On some Turkish interlinear translations of the Koran. *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*. 14.
- FIKRAT, M. A. *A Catalogue of the Manuscripts of The Holy Quran In Translation Preserved In The Library of Āstan-i Quds-i Razavi, Āstan-i Quds Library Publications No. 10.*
- JAMES, D. (1988). *Qur‘ans of the Mamluks*. London.
- KÖK, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur‘an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2). Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- LINGS, M. (1976). *Quranic Art of Calligraphy and Illumination*. London.
- LINGS, M. ve ŞAHİDİ, J. H. (1976). *The Qur‘an, An Exhibition of the British Library*. London.
- MA‘ANÎ, (1928). *Rahnümâ-yı Gencina-yı Qur‘an*. Meşhed.
- SAĞOL, G. (1993, 1995, 1996, 1999). *An Inter-Linear Translation of the Qur‘an Into Khwarazm Turkish. Introduction, Text, Glossary and Facsimile*. Part I: Introduction and Text, Harvard. XL+369 s.; Part II: Glossary. Harvard. XXIII + 310 s.; Part III: Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No. 2; *Section One*: 1b-300b. Harvard. 229s.; *Section Two*: 301a-587b. Harvard.
- SERTKAYA, O. F. (2007). Kur‘an Tercümesi (Rylands Nüshası) Yayımı Üzerine Bazı Görüşler. *Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti, Türk Dilleri Araştırmaları*, 17, 319-334; SERTKAYA, O. F. (2013). Kur‘an Tercümesi (Rylands Nüshası) Yayımı Üzerine Bazı Görüşler. *Makaleler 2 Seçme Araştırma ve İncelemeler*, İstanbul: Çantay Yayınları. 124-139.
- SERTKAYA, O. F. (2013). Kur‘an tercümesinin Horezmce nüshası yayımı üzerine bazı düzeltmeler. *Makaleler 2 Seçme Araştırma ve İncelemeler*, İstanbul: Çantay Yayınları. 140-163.
- SERTKAYA, O. F. (2013). Yüksek Lisans Tezi, Doktora Tezi ve Doçentlik Tezi üzerine bazı görüşler. *Makaleler 2 Seçme Araştırma ve İncelemeler*, İstanbul: Çantay Yayınları. 164-201.
- ÜNLÜ, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur‘an Tercümesi (TİEM <73> 235v/3-450r/7). Giriş-İnceleme-Metin-Analitik Dizin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÜŞENMEZ, E. (2010). *Eski Kur‘an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini)*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÜŞENMEZ, E. (2013). *Eski Kur‘an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası. Satır Arası Türkçe-Farsça Tercümeli Tıpkıbasım*. İstanbul.
- ÜŞENMEZ, E. (2013). *Türkçe İlk Kur‘an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası. Satır Arası Türkçe-Farsça Tercümeli (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini - Tıpkıbasım)*. İstanbul.

### 9. Tıpkıbasım Örnekleri:



Foto 1: Kapak sahifesi



Foto 2: Sad sûresi



Foto 3: Sad sûresi



Foto 4: Sad sûresi



Foto 5: Sad sûresi



Foto 6: Sad - Zümer sûresi



Foto 7: Zümer sūresi



Foto 8: Mü'min sūresi



Foto 9: Felak - Nâs sûreleri



Foto 10: Nâs sûresi



Foto 11: Felak ve Nas sûreleri hakkında